

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi
Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of the Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Distopik Bir Bağlamda Dinin İzleri: *Fahrenheit 451* ve Örtük Din
Religious Traces in a Dystopian Context: *Fahrenheit 451* and Implicit Religion

Yazar / Author

Hasan Ali YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Sinop / TÜRKİYE
hayilmaz@sinop.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3105-6691>

Makale Türü/ Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 20/01/2026

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 03/06/2026

Makale Yayın Tarihi / Date of Publication: 30/06/2026

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran / June

Yıl/Year: 24 Sayı/Issue: 47 Sayfa /Page: 50-70

Atıf/Citation: Yılmaz, Hasan Ali. "Distopik Bir Bağlamda Dinin İzleri: *Fahrenheit 451* ve Örtük Din". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (Haziran, 2026), 50-70.

<https://doi.org/10.35209/ksuifd.1867992>

• Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

DİSTOPİK BİR BAĞLAMDA DİNİN İZLERİ: FAHRENHEIT 451 VE ÖRTÜK DİN**Religious Traces in a Dystopian Context: *Fahrenheit 451* and Implicit Religion****Öz**

Bu çalışma, Bradbury'nin *Fahrenheit 451* adlı bilim kurgu romanını Bailey'in örtük din kuramı çerçevesinde analiz etmektedir. Araştırma, seküler kabul edilen alanlarda da dini nitelik taşıyan davranışların ve yapıların var olabileceği varsayımından hareket etmektedir. Bu çerçevede çalışma, modernleşme süreciyle birlikte dinin toplumsal alandan bütünüyle çekildiğini savunan sekülerleşme tezine eleştirel bir yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır. Din sosyolojisi literatüründe bilim kurgu eserlerine yönelik araştırmaların henüz sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle bu eserlerin dinî, kültürel ve toplumsal boyutlarıyla ele alınması, din sosyolojisi açısından gelişmeye açık bir araştırma alanına işaret etmektedir. Bu çerçevede bu çalışmada *Fahrenheit 451*, sosyolojik bir metin olarak incelenmekte; modern toplumlarda dinin işlevsel dönüşümü tartışılarak literatüre kavramsal ve yöntem bakımından katkı sunulması amaçlanmaktadır. Kuramsal çerçeve olarak Bailey'nin örtük din yaklaşımındaki üç ölçüt (adanmışlık, bütünleştirici odaklar, yoğun kaygılar–yaygın etkiler) kullanılmıştır. Söz konusu ölçütler, bireylerin ve toplulukların seküler yaşam pratikleri içinde kutsal atfettikleri anlam, değer ve bağlılık unsurlarını analiz etmeyi mümkün kılmaktadır. Bu yaklaşım, dini olanın seküler bağlamlarda nasıl dönüştüğünü ve yeniden üretildiğini ortaya koyarak, dinin işlevsel olarak toplumsal alandaki varlığının sürekliliğini anlamaya yönelik analitik bir çerçeve sunmaktadır. Çalışmanın odaklandığı sorular ise şunlardır: 1) Roman, Bailey'nin örtük din ölçütlerini nasıl yansıtmaktadır? 2) Karakterler, kurumlar ve eylemler seküler bir bağlamda hangi dini işlevleri üstlenir? 3) Bilim kurgu ve örtük din, sekülerleşme tartışmalarına nasıl katkıda bulunur? Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; veriler, anlatı araştırması desenine uygun biçimde düzenlenmiştir. Elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bulgular, romanda işlevsel açıdan dinî nitelik taşıyan iki karşıt yapının öne çıktığını göstermektedir: baskıcı örtük din ve direniş temelli örtük din. Baskıcı örtük din, sistemin cehaleti meşrulaştıran ilkeleri, kitap yakma ritüelleri ve pasifleştirici medya düzeni üzerinden kurulurken; direnç temelli örtük din, başkarakter Montag'ın dönüşümünde görünür hâle gelen bilgi, hakikat ve kültürel hafızayı koruma yöneliminde somutlaşmaktadır. Montag'ın dönüşümü, bu iki yapı arasındaki adanmışlığın dönüşümü bütünleştirici odakların değişimine sebep olmakta ve sonuçta da varoluşsal kaygıların kolektif bir misyona evrilmesi şeklinde somutlaşmaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, *Fahrenheit 451* romanında dinin adanmışlık, bütünleştiricilik ve kaygı gibi temel işlevlerinin seküler süreçler içinde biçim değiştirerek varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu çerçevede bilim kurgu edebiyatının, din ile sekülerleşme arasındaki diyalektik ilişkiyi görünür kılan ve bu ilişkiyi eleştirel bir perspektifle analiz etmeye imkân tanıyan verimli bir inceleme alanı sunduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Bilim Kurgu, Örtük Din, Sekülerleşme, *Fahrenheit 451*.

Abstract

This study analyzes Ray Bradbury's science fiction novel *Fahrenheit 451* within the framework of Bailey's theory of implicit religion. The research proceeds from the assumption that religious behaviors and structures can exist even in domains commonly regarded as secular. Within this perspective, the study aims to offer a critical approach to the secularisation thesis, which argues that religion has completely withdrawn from the social sphere as a result of the modernisation process. It appears that research on science fiction works remains limited in the sociology of religion literature. In particular, examining these works through their religious, cultural, and social dimensions points to a line of inquiry that is still open to further development within the sociology of religion. Within this framework, this study examines *Fahrenheit 451* as a sociological text and aims to contribute to the literature in conceptual and methodological terms by discussing the functional transformation of religion in modern societies. Bailey's three criteria within the

implicit religion approach (commitments, integrative foci, and intensive concerns with extensive effects) constitute the theoretical framework of the study. These criteria enable an analysis of the meanings, values, and forms of commitment that individuals and communities attribute to the sacred within their secular life practices. This approach elucidates how the religious is transformed and reproduced in secular contexts, offering an analytical framework for understanding the continuity of religion's functional presence in the social sphere. The study addresses the following research questions: 1) How does the novel reflect Bailey's criteria for implicit religion? 2) What religious functions do characters, institutions, and practices assume within a secular context? 3) How do science fiction and implicit religion contribute to debates on secularisation? The study adopts a qualitative research method, and the data are organized in accordance with a narrative research design. The collected data are analyzed through thematic analysis. The findings indicate that the novel contains two opposing structures that function as "religious" formations: "repressive implicit religion" and "resistance-based implicit religion." Repressive implicit religion is rooted in the system's principle of "peace in ignorance," ritualized book burning, and the use of pacifying media. In contrast, resistance-based implicit religion, as reflected in the transformation of the protagonist Montag, is characterized by a commitment to knowledge, truth, and the preservation of cultural memory. Montag's transformation leads to a shift in their integrative foci, ultimately transforming existential anxieties into a collective mission. In conclusion, this study demonstrates that in *Fahrenheit 451*, the fundamental functions of religion—devotion, integration, and the management of existential anxiety—persist through transformation within secular processes. From this perspective, science fiction literature emerges as a productive field of inquiry that renders visible the dialectical relationship between religion and secularism and enables a critical analysis of this relationship.

Keywords: Sociology of Religion, Science Fiction, Implicit Religion, Secularisation, *Fahrenheit 451*.

Giriş

Bilim kurgu edebiyatı, yalnızca teknolojik öngörüler sunan bir tür olmanın ötesinde insanlığın toplumsal, etik ve varoluşsal sorgulamalarını yansıtan önemli bir kültürel mecra olarak öne çıkmaktadır. Akademik çevrelerde tanımı çeşitlilik gösterse de bilim kurgu, temelde bilimsel ilerlemeler çerçevesinde kurgusal gerçeklikler inşa eden ve geleceği tahayyül eden bir anlatı geleneği olarak kabul edilir.¹ Darko Suvin'in bilişsel yabancılaşma kavramıyla tanımladığı gibi bu edebi tür, okuyucuyu gündelik gerçekliğe yabancılaştırarak eleştirel bir mesafeden düşünmeye sevk eder.² Steve Hrotic ise bilim kurgunun John W. Campbell gibi popüler roman yazarlarından sonra mevcut gerçekliği sorgulamanın yanı sıra olası gelecek senaryolarını irdeleyerek okuyucuyu etik ve toplumsal meseleler üzerine derinlemesine düşünmeye teşvik ettiğini öne sürer.³ Bu bağlamda bilim kurgu, bir kültürel laboratuvar işlevi görerek toplumsal yapıları ve anlam sistemlerini inceleyen sosyal bilimcilere zengin bir içerik sunmaktadır. Bu araştırmada da kurgulanan toplumsal yapılarda dinin işlevlerini nasıl sürdürdüğü anlaşılmaya çalışılacaktır.

Bu noktada bilim kurgu edebiyatının din temasına yaklaşımının zaman içinde bir dönüşüm geçirdiğinden söz etmek gerekmektedir. Şöyle ki erken dönem bilim kurgu eserlerinde din, çoğunlukla bilime dayalı ilerlemeyle aşılabilecek irrasyonel bir kalıntı olarak tasvir edilmiş, seküler ve akılcı gelecek tasavvurları ön planda tutulmuştur.⁴ Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında,

¹ Melek İlayda Sarı, *Türk Romanında Bilim Kurgu (1996-2019)* (İstanbul: Günce Yayınları, 2024), 11.

² Darko Suvin, *Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre* (New Haven: Yale University Press, 1979), 10.

³ Steven Hrotic, *Religion in Science Fiction: The Evolution of an Idea and the Extinction of a Genre* (London: Bloomsbury, 2014), 67.

⁴ James Thrall, *Religion and Science Fiction an Introduction* (London and New York: Routledge, 2024), 1.

nükleer teknolojinin yıkıcı potansiyelinin fark edilmesiyle birlikte teknolojiye duyulan sorgusuz inanç da tartışmaya açılmış, daha eleştirel belirsizlikleri kucaklayan bir yaklaşım öne çıkmıştır.⁵ Günümüzde ise bilim kurgu eserlerinde giderek daha karmaşık ve diyalojik bir yaklaşım benimsenmekte; bilim ile din, karşıt kutuplar olarak değil bazen çatışan bazen de tamamlayıcı iki anlam ve bilgi sistemi olarak ele alınmaktadır.⁶ Bu bağlamda din, artık yalnızca eleştirilen bir kurum olmaktan çıkmakta -dinin bilim kurguya sağladığı yaratıcı ve spekülasyon zemin sayesinde- teolojik sorulara yeni yaklaşımlar geliştirilebilecek dinamik bir alan haline gelmektedir.⁷ Bilim kurgu ve din araştırmacıları, bu iki alanın birbirini besleyen ve dönüştüren karşılıklı bir ilişki içinde olduğunu vurgulamaktadır. Bu etkileşimin somut bir göstergesi olarak, bilim kurgu metinlerinde dini sembolizm, kutsal metin alıntıları ve mitolojik motiflerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.⁸ Geraci'ye göre, bu tür eserler modern bağlamda bir çeşit seküler-dini aktör rolü üstlenebilmekte, okuyuculara içsel dönüşüm yaşatan deneyimler sunabilmektedir.⁹ Bu noktada bilim-kurgunun yalnızca dini temaları işlemekle kalmadığı aynı zamanda dinin toplumsal işlevlerini, etik sistemlerini ve inanç yapılarını sorgulayan eleştirel bir araç olarak da kullanıldığı söylenebilmektedir. Böylece bilim kurgunun, dinin rolünü yeniden düşündürme ve varoluşsal sorgulamalara yöneltme gibi alanlarda rol aldığı anlaşılmaktadır.

Bu noktada Stephen Clark'ın görüşlerine bakmak uygun olacaktır. Ona göre bilim kurgu, bilim ve din arasındaki etkileşimi görünür kılmakta ve her iki alanın da eleştirel bir bakışla değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır.¹⁰ Benzer şekilde bazı araştırmacılar da bilim kurgunun, dinin bilime dayalı gelişmeler karşısındaki dönüşümünü analiz etmek için verimli bir zemin sunduğunu ileri sürmektedir.¹¹ Başka araştırmacılar ise dinin bilim kurgu eserleri üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Onlar dinin, bilginin korunması, etik yönelimin sağlanması ve toplumsal bütünlüğün inşası gibi işlevler üstlenen bir yapı olarak bu eserler de temsil edildiğini incelemektedir. Nitekim Sullivan, bilim kurguda sıklıkla işlenen yeniden doğuş, bilinç ve yok oluş gibi temaların kurumsal dinlerin temel meseleleri olduğunu belirtmektedir.¹²

Öte yandan, bilim kurgu ve din ilişkisini inceleyen mevcut literatürde önemli bir eksiklik göze çarpmaktadır. Bu alandaki çalışmalar büyük ölçüde Batı-Hristiyan merkezli bir yaklaşımla şekillenmiş olup; farklı inanç sistemlerine ve dillerdeki bilim kurgu eserlerine, içerdikleri dini ve sosyolojik boyutlar açısından yeterince yer verilmemiştir.¹³ Bu genel eksikliğe ek olarak Türkiye'deki akademik literatürde ise din ve bilim kurgu kesişiminin tematik alt başlıklarda yer almasına rağmen müstakil bir ana başlık altında birkaç çalışma dışında yeterince çalışılmadığı

⁵ Hrotic, *Religion in Science Fiction*, 8; Michael Scheibach, "Faith, Fallout, and the Future: Post-Apocalyptic Science Fiction in the Early Postwar Era", *Religions* 12/1 (2021), 2.

⁶ Robert Geraci, "A Novel Society: Science Fiction Novels as Religious Actors", *Implicit Religion* 17/4 (2014), 419; Thrall, *Religion and Science Fiction*, 8.

⁷ Geraci, "A Novel Society", 423; Thrall, *Religion and Science Fiction*, 10; Hrotic, *Religion in Science Fiction*, 3.

⁸ Bruce Sullivan, "Fluid Selfhood, Human and Otherwise: Hindu and Buddhist Themes in Science Fiction", *Implicit Religion* 17/4 (2014), 489-490.

⁹ Geraci, "A Novel Society", 424-428.

¹⁰ Stephen R.L. Clark, "Science Fiction and Religion", *A Companion to Science Fiction*, ed. Seed David (Oxford: Blackwell Publishing, 2005), 99-100.

¹¹ Lehmann Imfeld - Zoë Christina, "The Incalculable Potency of Community", *Philosophy, Theology and the Sciences* 6/2 (2019), 149.

¹² Sullivan, "Fluid Selfhood, Human and Otherwise", 489.

¹³ Bina Nir, "Biblical Narratives in Interstellar", *Journal of Religion, Film and Media* 6/1 (2020), 54-55; Susanne Olsson, "The Islamic Framing in Donald Moffitt's Science Fiction Series the Mechanical Sky", *Journal of Religion and Popular Culture* 26/1 (2014), 90-91.

anlaşılmaktadır.¹⁴ Örneğin, Sadık Yemni'nin *Ölümsüz* (2004) ve *Çağrılan* (2019) ile Haldun Aygün'ün *Boğaziçi ve Ötesi* (1999) gibi eserlerde dinin, geleceğin ütopyik ve distopik toplum yapılarında yeniden yapılandırıcı ve destekleyici bir unsur olarak ele alındığı belirtilmektedir.¹⁵ Özellikle Yemni'nin *Çağrılan* romanında teknolojik ilerlemenin yıkıcı etkilerine karşı inancın, irfanın ve basiretin zaferi tematik bir çerçevede işlenmektedir.¹⁶ Benzer şekilde Barış Müstecaplıoğlu'nun *Osmanlı Cadısı* romanında da İslamî unsurların bilim kurgu ile birleştirildiği ve tarihî-dini sentezler kurulduğu anlaşılmaktadır.¹⁷ Bu durum, Batı dışı toplumlarda bilim kurgu ve din ilişkisine odaklanan çalışmaların henüz sınırlı kaldığını ve bu alanın gelişmeye açık olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede çalışma, din sosyolojisi ile bilim kurgu arasındaki ilişkiye odaklanarak Türkçe literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmanın temel iddiası Bradbury'nin 1953 tarihli *Fahrenheit 451*¹⁸ adlı distopik klasiğini veri kaynağı olarak ele alarak dinin bilim kurgudaki işlevsel konumunu Bailey'nin örtük din kuramı çerçevesinde çözümlemektir. Mevcut literatürde bilim kurgu ve din ilişkisini inceleyen araştırmalar çoğunlukla film, dizi, çizgi roman ve roman gibi popüler kültür metinlerini incelemekte ve bu metinlerdeki unsurları geleneksel dinlerin teolojik, metin temelli ve eskatolojik öğeleriyle doğrudan ilişkilendirmektedir.¹⁹ Bu çalışma ise benzer bir veri kaynağı kullanmakla birlikte, analitik yaklaşımını Bailey'nin örtük din kuramı üzerine temellendirmesiyle farklılaşmaktadır. Bailey'nin modeli, kurumsal dinin sınırları dışında kalan; ancak adanmışlık (ideal, amaç ve arzu), bütünleştiricilik (meşrulaştırma ve grup aidiyeti) ve yoğun kaygılar – yaygın etkiler (başta çıkma ve huzur sunma gibi) gibi dini işlevleri sürdüren gündelik pratikleri incelemeye olanak tanımaktadır.²⁰ Ayrıca Bailey'nin öne sürdüğü adanmışlık, bütünleştirici odaklar ve yoğun kaygılar–yaygın etkiler ölçütleri, romandaki eylem, ilişki ve duygu dünyasını analiz etmek için kavramsal bir merceğe işlevi görecektir. Bu yaklaşım bilim kurguyu dini bir aktör olarak ele alan ve örtük din kavramını popüler kültür metinlerine uygulayan Geraci'nin *Perdido Street Station* incelemesiyle kuramsal bir ortaklık taşımaktadır.²¹ Ancak Geraci'nin Aktör-Ağ kuramı, metnin okuyucuda yarattığı teolojik ve dönüştürücü deneyimlere odaklanırken bu çalışma, *Fahrenheit 451*'deki toplumsal yapılar, kurumsal ideolojiler ve kolektif kimlik yapıları üzerine yoğunlaşmaktadır.

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde tasarlanmış ve araştırma deseni olarak anlatı araştırması benimsenmiştir. Sosyolojik bir doküman olarak ele alınan *Fahrenheit 451* romanı ise araştırmanın temel veri kaynağını oluşturmaktadır. Elde edilen veriler nitel tematik analiz ile çözümlenecektir. Anlatı araştırmasının tercih edilmesinin başlıca nedeni, romanın özellikle Montag'ın dönüşümü etrafında şekillenen olay örgüsü, kırılma anları ve anlam değişimleri üzerinden ilerleyen bir anlatı yapısı sunmasıdır. Bu sayede çalışma, yalnızca metindeki temaları belirlemeyi değil, aynı zamanda bu temaların anlatı akışı içinde nasıl kurulduğunu ve dönüştüğünü de ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda aşağıdaki

¹⁴ Meryem Gündoğdu, *Kur'an-ı Kerîm, Ütopya ve Distopya'da Eğitim: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 200.

¹⁵ Sarı, *Türk Romanında Bilim Kurgu (1996–2019)*, 170-175.

¹⁶ Sarı, *Türk Romanında Bilim Kurgu (1996–2019)*, 161-162.

¹⁷ Sevnur Korkut, "Geçmiş ve Gelecek Zaman Arasında Şekillenen Bir İstanbul Bilim Kurgu Eseri: Osmanlı Cadısı", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 18/1 (2020), 743.

¹⁸ Ray Bradbury, *Fahrenheit 451*, çev. Dost Körpe (İstanbul: İthaki Yayınları, 2025).

¹⁹ Edward I. Bailey, "The Concept of Implicit Religion", *Implicit Religion* 13/3 (2010), 275.

²⁰ Edward I. Bailey, *Implicit Religion in Contemporary Society* (Kampen: Kok Pharos, 1997), 8.

²¹ Geraci, "A Novel Society", 418.

araştırma sorularına yanıt aranacaktır:

1. *Fahrenheit 451*, Bailey'nin örtük din ölçütleri olan adanmışlık, bütünleştirici odaklar ve yoğun kaygılar-yaygın etkileri hangi anlatı unsurları aracılığıyla yansıtmaktadır?
2. Romandaki kişiler, metinler, eylemler ve topluluklar seküler distopik bağlamda anlam, kimlik, bağlılık ve cemaat oluşturma gibi dini işlevleri nasıl üstlenmektedir?
3. Distopik bir toplumda anlam arayışının sürmesi, sekülerleşme kuramlarına nasıl bir teorik ve ampirik katkı sunabilir?

Bu sorulara yanıt verebilmek için, çalışmanın dayandığı kavramsal çerçevenin ortaya konulması önem taşımaktadır. Bu bağlamda aşağıda önce sekülerleşme tezi, ardından örtük din yaklaşımı ele alınacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Din sosyolojisinin en merkezi ve tartışmalı konularından birisi olan sekülerleşme tezi, modernleşmenin, dinin toplumsal etkisini azalttığını savunmaktadır. Bu paradigmaya göre rasyonelleşme, sanayileşme ve bilime dayalı ilerleme gibi modern süreçler, dinin kamusal görünürlüğünü, otoritesini ve toplumsal işlevlerini önlenemez biçimde zayıflatmıştır.²² 20. yüzyıl boyunca sosyoloji literatürüne hâkim olan bu görüş, dinin giderek özel alana çekildiğini; siyaset, hukuk ve eğitim gibi merkezi kurumlar üzerindeki belirleyiciliğini yitirdiğini savunur.²³ Dolayısıyla inanç bağlılıklarının zayıflaması ve dini kurumların toplumsal nüfuzunun gerilemesi sekülerleşmenin temel göstergeleri olarak kabul edilir.²⁴ Hatta bazı yaklaşımlar günümüz dindarların teknolojik ve toplumsal dönüşümleri kavrama kapasitesinden yoksun olduğunu öne sürerek dinin, hiç olmadığı kadar köklü bir çözülüş yaşadığını iddia etmektedir.²⁵

Öte yandan din ve seküler ayrımına dair geleneksel görüşün aksine sekülerleşme tezini eleştiren ve dinin toplumsal yaşamdaki sürekliliğini farklı biçimlerde vurgulayan yeni değerlendirmeler ortaya çıkmıştır. Bu eleştirilerin ilki sekülerleşme tezinin geri döndürülemez ve evrensel bir süreç olduğu varsayımının ampirik olarak kanıtlanmadığı yönündedir.²⁶ Örneğin, Stark ve Bainbridge sekülerleşmenin tarihî süreçte tekrar eden döngüsel bir fenomen olduğunu ileri sürerek bu tezi eleştirmektedir.²⁷ İkinci olarak dinin bireysel ve toplumsal gerilemesi kabul edilse bile asıl odaklanılması gerekenin dinin biçim değiştirmesi ve dönüşmesi olduğu savunulmaktadır.²⁸ Bu bağlamda sekülerleşmiş toplumlarda dahi dinin, birey ve kültür için temel bir referans noktası olmayı sürdürdüğü belirtilmektedir. Ayrıca bireysel dindarlık arayışlarının artması ve yeni dini hareketlerin çoğalması, dinin toplumsal hayattaki sürekliliğinin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır.²⁹ Bu dönüşüm ve süreklilik, dinin örtük formlarda varlığını sürdürdüğünü gösteren kavramsal yaklaşımlarla desteklenmektedir. Örneğin, sosyal bilimcilerin giderek daha fazla Yunan mitolojisine, Polinezya tabularına, Hristiyan antropolojisine başvurması ve apokaliptik, armagedon, kutsanmış, günah keçisi, vaftiz etmek gibi metaforları

²² Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: Sentez Yayınları, 2012), 210.

²³ Mehmet Özay, "Din, Sekülerleşme ve Laiklik", *Din Sosyolojisi*, ed. Kadir Canatan - Mustafa Tekin (İstanbul: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 244.

²⁴ Ali Köse, *Dinin Geleceği* (Ankara: Nobel Yayınları, 2025), 51.

²⁵ Köse, *Dinin Geleceği*, 266.

²⁶ Bailey, *Implicit Religion in Contemporary Society*, 266.

²⁷ Rodney Stark - William Sims Bainbridge, *The Future of Religion: Secularization, Revival, and Cult Formation* (Berkeley: University of California Press, 1985), 3.

²⁸ Muzzamel H. Imran - Xin Leng, "Religion and Secularism: A Critical Examination of Their Interplay in Modernity", *The Expository Times* 136/8 (2025), 338.

²⁹ Özay, "Din, Sekülerleşme ve Laiklik", 263.

kullanması, seküler biçimde olsa bile insan davranışlarının anlaşılmasında dinlerden yararlanıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum insanı anlamaya çalışırken seküler ve dini yaşamın birbirinden ayrılmaması gerektiğini ve iç içe varlıklarını devam ettirdiğini düşündürmektedir.³⁰

Bu iç içe geçmiş varoluşu açıklayan teorik çerçeveler arasında Bellah'ın sivil din³¹ ve Luckmann'ın görünmez din³² kavramsallaştırmalarını öne çıkarır. Bu yaklaşımlar, dinin kurumsal biçimlerinin gerilemesine rağmen toplumsal yaşamda farklı ve örtük formlarla varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.³³ Luckmann, bireysel anlam sistemlerine odaklanırken³⁴ Bellah, toplumsal bütünleştirici sembollere odaklanmıştır.³⁵ Bailey'nin örtük din kavramı ise bu iki teorik eksen birleştirilerek genişletir. Öyle ki hem görünmez dinin öznelliğini hem de sivil dinin kolektif işlevini kapsayarak dini olanın seküler yaşamda nasıl yeniden üretildiğini anlamak için bütünleştirici bir analitik araç sunmaktadır.³⁶

Bu çalışmanın kuramsal temelini oluşturan örtük din kavramı ise Bailey tarafından 1960'larda ortaya atılmış ve dinin yalnızca örgütlü yapılar içinde değil gündelik yaşam pratiklerinde de var olabileceğini göstermeyi amaçlayan bir analitik araçtır. Kavramın geliştirilmesinde Bailey'nin iki kişisel gözlemi belirleyici olmuştur. İlk gözleminde yaşadığı çevrede dini pratiklere düzenli katılımın bireylerin davranışlarını nasıl şekillendirdiğini ve bu bağlılıkların başka ideolojilerin basit bir yansıması olmadığını fark etmiştir. İkinci gözleminde ise yatılı bir okulda dini konularla ilgilenmeyen öğretmenlerin dahi güçlü bağlılıklar, ortak değerler ve dayanışma örüntüleri sergilediğini gözlemlemiş ve şu temel soruyu sormuştur: "Kendini dindar olarak tanımlamayan bireylerin yaşamında da dine benzer işlevler gösteren bağlılıklar bulunabilir mi?"³⁷

Bu iki gözlem Bailey'yi iki önemli sonuca götürmüştür. İlk olarak geleneksel din kalıplarının dışında gelişen ancak aidiyet, ritüel, bağlılık ve anlam üretimi gibi dini işlevleri yerine getiren pratik ve değerlerin bir tür din olarak ele alınabileceği anlaşılmıştır.³⁸ İkinci olarak bireylerin günlük hayatlarında farkında olmadan sergiledikleri davranış ve tutumların ne ölçüde dini bir temele dayanabileceği sorusu öne çıkmıştır. Bailey, örtük dinin kesin ve sabit bir tanımının olmadığını, kavramın ancak somut analiz süreci içinde anlaşılabilirliğini ve bağlama göre değişkenlik gösterebileceğini vurgulamaktadır.³⁹ Bu esnek ve bağlamsal yapı örtük din kuramının, dinin geleneksel olmayan tezahürlerini incelemek için güçlü bir araç olmasını sağlamaktadır.

Diğer taraftan örtük din iddiası son yıllarda gelişme gösterse de bir dizi metodolojik ve kuramsal eleştiriye maruz kalmaktadır.⁴⁰ Bu eleştiriler öncelikle kavramın belirsiz sınırlarına işaret eder⁴¹; araştırmacılar arasında kuramsal çerçeve ve işlevsel bileşenler konusunda da tam

³⁰ Bailey, *Implicit Religion in Contemporary Society*, 36; Bailey, "The Concept of Implicit Religion", 274; Geraci, "A Novel Society", 418.

³¹ Robert N. Bellah, "Civil Religion in America", *Daedalus* 117/3 (1988), 97-118.

³² Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, çev. Ali Çoşkun (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016).

³³ Oyman, Nihat — Macit, Mustafa, "Yeni Medyada Kutsal Gösteri: Eğlenceye Dair Dinî Sembollerin Kullanımı", *İmgelem* (Yeni Medya Çalışmaları Özel Sayısı) (2025), 28.

³⁴ Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 35.

³⁵ Bellah, "Civil Religion in America", 112.

³⁶ Bailey, "The Concept of Implicit Religion", 269.

³⁷ Bailey, "The Concept of Implicit Religion", 271.

³⁸ Edward I. Bailey, *Implicit Religion in Contemporary Society: An Introduction* (Middlesex: Middlesex University Press, 1998), 76.

³⁹ Bailey, "The Concept of Implicit Religion", 271-272.

⁴⁰ D. G. Atfield, "Implicit Religion", *British Journal of Religious Education* 7/1 (1984), 8-9.

⁴¹ Edward I. Bailey, "Religion and Implicit Religion: Which Is the Analogy?", *Modern Believing* 38/2 (1997), 35.

bir uzlaşma bulunmamaktadır.⁴² İkinci olarak örtük dinin mit, ritüel ve aşkınlık gibi geleneksel dinin temel unsurlarıyla ilişkisini açıklamakta yetersiz kaldığı iddia edilmekte, bu da anlam üretimi ve bağlanma süreçlerinin doğasını bulanıklaştırmaktadır. Üçüncü bir eleştiri ise kavramın sivil din, halk dini ve seküler ideolojiler gibi alanlarla önemli ölçüde örtüşmesi ve bu nedenle özgünlüğünün sorgulanmasıdır.⁴³

Buna karşın Bailey, bu eleştirilere karşı kavramını metaforik ve diyalojik bir savunmayla güçlendirir. Ona göre yalnızca örgütlü dine odaklanmak, “buzdağının sadece görünen kısmını incelemek” kadar eksik bir yaklaşımdır. Tıpkı eğitimin artık sadece okullarda, sağlığın da sadece ilaç yazmakta aranmaması gibi dinin de kurumsal sınırların ötesinde anlaşılması gerektiğini vurgular. “Her şey dinse dinin anlamı kalmaz” şeklindeki itiraza ise aynı mantığın “eğer her şey seküler olsaydı” durumunda da geçerli olacağını söyleyerek karşılık verir. Son olarak tanımının esnek ve bağlama bağlı olması yönündeki eleştiriyi geleneksel din tanımlarının da benzer görecelilik sorunları taşıdığı gerçeğiyle yanıtlar.⁴⁴

Bununla beraber bu yaklaşım, bireylerin gündelik yaşamlarında ifade edilmeyen ancak anlam yüklü olan pratikleri görünür kılmayı hedefler.⁴⁵ Örtük dinin çözülmesinde Bailey, üç temel işlevsel ölçüt önerir: adanmışlık, bütünleştirici odaklar ve yoğun kaygılar-yaygın etkiler.⁴⁶ Adanmışlık, bireyin belirli bir değer, nesne, ideal veya yaşam biçimine yönelik sürekli ve derin yönelimini ifade eder. Bu bağlılık aile, sanat, spor, siyasi bir ideoloji veya bir kültürel pratik gibi geniş bir yelpazede ortaya çıkabilir.⁴⁷ Bütünleştirici odaklar, bireysel adanmışlıkların kolektif düzeyde ortak bir yönelim, kimlik ve anlam sistemi oluşturmasını sağlayan sosyal yapı veya sembollerdir. Bu odaklar grup aidiyetini güçlendirir, normları ve değerleri bir arada tutarak toplumsal bir tutkal işlevi görür.⁴⁸ Yoğun kaygılar – yaygın etkiler ise bir bağlılığın, bireyin yaşamında derin bir dönüşüme yol açacak kadar merkezi önem kazanması ve insanın davranışlarını, tercihlerini, hatta dünya görüşünü şekillendirmesidir.⁴⁹ Ayrıca bu etki yalnızca kişisel düzeyde kalmaz sosyal sorumluluk, politik katılım veya topluluk oluşturma gibi geniş kapsamlı toplumsal sonuçlar da doğurabilmektedir. Örneğin bir hayran topluluğunun (Star Trek hayranları gibi) kolektif değerlerinin, üyelerin gönüllü faaliyetlerine veya politik duruşlarına yansımaları bu yaygın etkiye örnek gösterilebilir.⁵⁰

Bailey’nin bu üç ölçütü bir arada değerlendirildiğinde sıradan bir ilgi veya alışkanlığın, işlevsel olarak dini bir nitelik kazanıp kazanmadığının söylenebilmesinden hareketle *Fahrenheit 451* romanı değerlendirilmiştir. Roman bu bağlamda incelendiğinde kitap yakma ideolojisi adanmışlığı, itfaiye teşkilatı ve televizyon bütünleştirici odağı ve Montag’ın yaşadığı varoluşsal krizin onu toplumsal bir misyonun parçasına dönüştürmesi de yoğun kaygılar-yaygın etkiler ölçütünü incelemek için verimli bir analiz zemini sunmaktadır.

Özetle günümüzde örtük din kavramı, popüler kültür metinlerindeki anlam, bağlılık ve

⁴² Edward Dutton, “Cultural Uniqueness and Implicit Religion”, *Implicit Religion* 13/2 (2010), 188; Edward Dutton, “Culture Shock as Implicit Religion in the Romantic Tradition”, *Implicit Religion* 14/1 (2011), 17.

⁴³ Bailey, *Implicit Religion in Contemporary Society*, 42.

⁴⁴ Bailey, “The Concept of Implicit Religion”, 274.

⁴⁵ Bailey, “The Concept of Implicit Religion”, 271.

⁴⁶ Bailey, *Implicit Religion in Contemporary Society*, 8.

⁴⁷ Jennifer Porter, “Implicit Religion in Popular Culture: The Religious Dimensions of Fan Communities”, *Implicit Religion* 12/3 (2010), 277.

⁴⁸ Leslie J. Francis vd., “Implicit Religion, Anglican Cathedrals, and Spiritual Wellbeing: The Impact of Carol Services”, *HTS Theologies Studies / Theological Studies* 80/1 (2024), 53; Bailey, “The Concept of Implicit Religion”, 273.

⁴⁹ Bailey, “The Concept of Implicit Religion”, 273.

⁵⁰ Porter, “Implicit Religion in Popular Culture”, 278.

cemaat oluşturma gibi işlevleri çözümlemek için giderek yaygınlaşan bir analitik mercek işlevi görmektedir.⁵¹ Bu bağlamda bilim kurgu edebiyatı – özellikle distopik anlatılar – toplumsal düzeni, anlam arayışını, ritüelleşmiş davranışları ve kolektif kimlik inşasını merkeze almaları nedeniyle, örtük din yaklaşımıyla incelenmeye son derece elverişli bir tür olarak görülebilmektedir. Nitekim bu çalışmanın odaklandığı *Fahrenheit 451*, söz konusu kuramsal çerçeveyi somutlaştırmak için çarpıcı bir örnek sunar. Romanda, kitap yakmayı kutsal bir görev olarak benimseyen itfaiyecilerin ritüelistik pratikleri ve devlet ideolojisine koşulsuz adanmışlıkları, örtük dinin adanmışlık ve bütünleştirici odaklar ölçütlerini nasıl somutlaştırdığını gösterir. Karakterlerin yaşadığı varoluşsal krizler ve dönüşümler ise yoğun kaygılar – yaygın etkiler boyutunu göstermektedir. Böylece *Fahrenheit 451*, seküler görünen totaliter bir düzende dini işlevlerin nasıl yeniden üretildiğini ve dönüştürüldüğünü incelemek için kuramsal çerçevenin uygulanabileceği verimli bir veri kaynağı olarak öne çıkmaktadır.

2. Metodoloji

Bu çalışma, nitel bir araştırma olup anlatı araştırması desenini benimsemektedir. Veri kaynağını Bradbury'nin *Fahrenheit 451* adlı distopik romanı oluşturan çalışmada bu edebi metin, doküman niteliğinde bir veri olarak ele alınmaktadır. Romanın olay örgüsü, karakter diyalogları, sembolik öğeler ve dönüşüm anları temel analiz birimlerini oluşturmuştur. Verilerin çözümlenmesinde tematik analiz yöntemi kullanılmıştır.

Anlatı araştırması, yazılı veya sözlü anlatılar aracılığıyla bireylerin yaşanmış deneyimlerinin sosyal ve kültürel bağlam içindeki anlam yapılarını ortaya çıkarmayı amaçlayan nitel bir araştırma yaklaşımıdır.⁵² Bu çalışmada insanların dünyayı deneyimleme biçimlerini, bu deneyimlere yükledikleri anlamlar üzerinden anlamayı hedeflemektedir.⁵³ Anlatılar, katılımcılar tarafından doğrudan kronolojik bir yapı içinde sunulmasa da araştırmacı tarafından olaylar arasındaki zamansal ilişkiler dikkate alınarak yeniden yapılandırılmakta; bu süreçte gerginlikler, duraklamalar ve özellikle dönüm noktaları analizin merkezinde yer almaktadır.⁵⁴ Bireysel eylemlerin kültürel, toplumsal ve tarihsel koşullar içinde biçimlendiği varsayımından hareket eden anlatı araştırması, kişisel deneyimleri meslek, ev yaşamı, kültürel kimlik, tarihsel bağlam ile zaman ve mekân boyutlarıyla birlikte ele almaktadır.⁵⁵ Bu yaklaşım mülakatlar, gözlemler, belgeler, fotoğraflar ve diğer nitel veri kaynakları aracılığıyla oluşturulan anlatılar üzerinden bireyin yaşam öyküsünü yalnızca betimlemekle kalmayıp aynı zamanda bu öykünün toplumsal konumlanışını ve kültürel bağlamını görünür kılmayı amaçlamaktadır.⁵⁶ Bu çerçevede araştırmanın amacı, Bradbury'nin *Fahrenheit 451* romanındaki karakterlerin deneyime dayalı dönüşümlerini çözümlemek ve bu dönüşümlerde örtük dini anlamların seküler bir anlatı içinde nasıl yapılandırıldığını ortaya koymaktır. Bununla birlikte anlatı araştırmasının olay örgüsü ve karakter gelişimindeki dönüşüm çizgilerine odaklanma kapasitesi, başkahraman Montag'ın

⁵¹ Geraci, "A Novel Society", 418.

⁵² John W. Creswell, "Beş Nitel Araştırma Yaklaşımı", çev. Miraç Aydın, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, ed. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2013), 70.

⁵³ Ali Saban - Serap Sarıçelik, "İçedönük Bir Çocuğu Anlamak: Bir Anlatı Araştırması", *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2018), 230.

⁵⁴ Creswell, "Beş Nitel Araştırma Yaklaşımı", 72.

⁵⁵ Catherine Kohler Riessman - Laura Quinney, "Narrative in Social Work: A Critical Review", *Qualitative Social Work* 4/4 (2005), 394.

⁵⁶ F. Michael Connelly - D. Jean Clandinin, "Stories of Experience and Narrative Inquiry", *Educational Researcher* 19/5 (1990), 4.

deneyimlerini anlamak için tercih edilmiştir.

Bu çalışmada veri toplama tekniği olarak doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılmak istenen düşünce, tema ve anlam yapılarının yazılı ya da görsel materyaller üzerinden incelenmesine olanak sağlayan nitel bir veri toplama yöntemidir. Araştırmanın konusuna bağlı olarak resmî belgeler, kişisel dokümanlar, görseller, işitsel materyaller ve edebî metinler bu kapsamda değerlendirilebilmektedir.⁵⁷ Bu çalışmanın veri kaynağını Fahrenheit 451 romanı oluşturmaktadır. Roman, örtük din kavramının analiz edilmesi amacıyla tercih edilmiştir. Bu tercihin üç temel gerekçesi bulunmaktadır: Birincisi, eserin Türkiye’de en çok okunan ve satılan bilim kurgu klasiklerinden biri olması ve dolayısıyla kültürel bir referans noktası teşkil etmesidir. İkincisi, romanın tematik derinliğinin günümüzde geçerliliğini koruyan bilgi politikaları, kitle iletişim araçlarının etkisi, tüketim kültürü ve sekülerleşme gibi kuramsal tartışmalara ışık tutma potansiyeli taşımasıdır. Üçüncüsü ise anlatının yapısal olarak bu çalışmanın odaklandığı dönüşüm, bağlılık ve anlam arayışı temalarını bütünlüklü bir biçimde işlemesidir.

Roman, adını kâğıdın tutuşma sıcaklığından (451°F) almakta ve bilginin kontrolü, ideolojik baskı ve bireyin uyanış sürecini merkeze almaktadır. İtfaiyeci Montag’ın kitapları yakma görevinden, kültürel hafızayı koruma bilincine uzanan içsel yolculuğu örtük dinin adanmışlık, bütünleştirici odaklar ve yoğun kaygılar gibi işlevsel boyutlarını somutlaştırmaktadır. Bradbury’nin eseri, tarihsel olarak şu bağlamda şekillenmiştir: İskenderiye Kütüphanesi’nin yakılması, ABD’deki Nazi ve Sovyet sansürü, McCarthy dönemi ABD’sindeki ideolojik ay, kutuplaştırma ve tek tipleştirme politikaları ve II. Dünya Savaşı sonrası kitle iletişim araçlarının yükselişi, pasif tüketim kültürü ve sansürün normalleşmesi.⁵⁸

Bu çok katmanlı arka plan, *Fahrenheit 451*’i yalnızca bir distopya eseri olmanın ötesine taşır. Roman, ABD’deki totaliterliğin eleştirisi ile birlikte seküler bir düzende anlam, aidiyet ve cemaat arayışının nasıl dirençle sürdüğünü gösteren güçlü bir alegori sunar. Kitap İnsanları topluluğunun hafızayı ezberleme ve aktarma pratiği, bireysel ve kolektif düzeyde bir etik sorumluluk ve yeniden doğuş imkânını temsil eder. Bu nedenle eser, seküler görünen bir kurguda dini işlevlerin nasıl yeniden üretildiğini incelemek için zengin ve uygun bir veri kaynağı olarak göze çarpmaktadır.

Fahrenheit 451 romanı, bu çalışmada nitel bir doküman olarak ele alınmaktadır. Analiz birimleri; olay örgüsü, karakter diyalogları, semboller ve özellikle dönüm noktası oluşturan sahneler şeklinde belirlenmiştir. İnceleme, başkahraman Montag’ın dönüşüm çizgisini takip eden ve her biri örtük din dinamiklerini farklı şekilde yansıtan üç temel bölüm üzerinden yapılandırılmıştır:

1. Şüphe ve Keşif: Bu evrede Montag, kitapları yakmaktan haz alan bir itfaiyeci iken Clarisse ile karşılaşması, eşi Mildred ile yabancılaşması ve kitapları uğruna kendini ateşe veren kadına tanıklık etmesi ile sarsılır. İlk kitabı çalması, sisteme olan kör bağlılığının sarsıldığı ve alternatif bir anlam arayışına ilk adımın atıldığı kritik eşiktir.⁵⁹
2. Rehber Arayışı ve İç Çatışma: Montag, okuduklarını anlamlandırmak için eski Profesör Faber’i bir rehber olarak bulur. Bu ilişki onun entelektüel ve ahlaki uyanışını hızlandırırken, geçmiş kimliğiyle şiddetli bir içsel hesaplaşmaya yol açar. İtfaiye şefi

⁵⁷ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 189.

⁵⁸ Sosyal, *Kurgu ile Gerçek Arasında Totaliter Bir Dünya: Fahrenheit 451*, 38

⁵⁹ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 23-89.

Beatty'nin baskıcı ideolojik söylemi ve Montag'ın kendi evini yakmak üzere çağırılması bu çatışmayı doruk noktasına taşır.⁶⁰

3. Kaçış ve Yeniden Doğuş: Montag'ın ihbar edilmesi ve evinin yakılmasıyla birlikte Montag, Beatty'i öldürerek mevcut sistemle olan bağını radikal biçimde koparır. *Ecclesiastes* ve *Vahiy* metinlerini zihninde muhafaza etmesi onu Kitap İnsanları olarak adlandırılan topluluğa dâhil ederek yeni bir cemaat kimliği kazanmasını mümkün kılar. Şehrin bombalanması ise baskıcı düzenin nihai çöküşünü simgelerken bu topluluk aracılığıyla bilginin korunmasına dayalı alternatif bir toplumsal yeniden inşa umudu belirginleşir.⁶¹

Bu bölümlendirme Montag'ın adanmışlıklarının dönüşümünü, bütünleştirici odakların yer değiştirişini ve yoğun kaygılarının toplumsal bir misyona evrilmesini sistematik bir şekilde izlemeyi mümkün kılmaktadır.

Analiz sürecinde, Bailey'nin örtük din kuramına dayalı olarak oluşturulan kuramsal tema şablonu doğrultusunda tümdengelimli ve tümevarımsal yaklaşımlar birlikte kullanılmıştır. Bu kapsamda *Fahrenheit 451*, adanmışlık, bütünleştirici odaklar ve yoğun kaygılar-yaygın etkiler temaları üzerinden çözümlenmiş; temalar öncelikle kuramsal çerçeveden hareketle belirlenmiş, ardından metnin tümevarımsal analiziyle her tema altında tekrarlayan davranış örüntüleri ve anlam kümeleri ortaya çıkarılmıştır. Tümevarımsal okuma, temaların metin içinde nasıl üretildiğini görünür kılarken tümdengelimli yaklaşım, bu örüntülerin Bailey'nin kuramsal ölçütleriyle kesişimini sistematik biçimde açıklamıştır.⁶² Böylece analiz hem kuramsal tutarlılık hem de metne özgü anlam katmanlarını birlikte değerlendiren bütünleşik bir analitik çerçeve sunmuştur. Ayrıca bu metodolojik tercih, *Fahrenheit 451* gibi kurmaca bir anlatıda, seküler bir bağlamda işleyen dini işlevlerin ve karakterlerin anlam arayışının nasıl kurgulandığını derinlemesine incelemeye olanak tanımaktadır.

Bu çalışma, nitel derinliği ön planda tutmak ile birlikte bazı metodolojik sınırlılıklar da taşımaktadır. En temel sınırlılık, analizin tek bir edebî esere—*Fahrenheit 451* romanına—dayanmasıdır. Bu durum bulguların doğrudan genellenmesini zorlaştırmaktadır. Ancak anlatı araştırması zaten genelleme yapmaktan çok, belirli bir bağlamı derinlemesine anlamayı amaçlamaktadır.⁶³ İkinci bir sınırlılık nitel araştırmanın doğası gereği araştırmacının yorumlayıcı konumunun kaçınılmaz olarak analizi şekillendirmesidir. Bu olası etkiyi minimize etmek için çalışmada refleksivite ilkeleri benimsenmiş; veri toplama, kodlama ve temalaştırma süreçlerinde araştırmacı önyargıları eleştirel bir tutumla sürekli sorgulanmıştır.⁶⁴ Bu sınırlılıklara rağmen çalışma, incelenen bağlamı anlamak için yararlı ve dikkat çekici bulgular ortaya koymaktadır. Zira çalışma, distopik anlatıların analizine yönelik literatürle uyumlu olarak tek bir vaka üzerinden kuramsal bir çerçevenin sınanmasına ve zenginleştirilmesine olanak sağlamaktadır.⁶⁵ Ayrıca bulgular, yalnızca bu romana özgü olmakla kalmamış; sekülerleşme, dinin dönüşümü ve totaliter sistemlerde anlam arayışı gibi daha geniş sosyolojik tartışmalara kavramsal ve somut bir örneklem sunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, genellenebilirlik iddiası taşımaksızın, ilgili literatüre derinlikli bir nitel katkı ve kavramsal bir açılım sunmayı hedeflemektedir.

⁶⁰ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 93-135.

⁶¹ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 139-193.

⁶² Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 141.

⁶³ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 340.

⁶⁴ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 274.

⁶⁵ Phil Benson, "Narrative Inquiry: A Review of the Field", *Applied Linguistics* 35/1 (2014), 154.

3. Bulgular

Bu çalışmanın bulguları, *Fahrenheit 451* romanından elde edilmiş olup Bailey'nin örtük din kuramının üç ölçütü üzerinden incelenmesinden oluşmaktadır. Bunlar; adanmışlık, bütünleştirici odaklar ve yoğun kaygılar-yaygın etkilerdir. Romanda baskıcı örtük din ve direnç temelli örtük din olmak üzere iki karşıt sistem bulunmaktadır. Baskıcı örtük din, devletin "cehalette huzur vardır" ilkesi etrafında örgütlenen, itfaiye teşkilatı ve televizyon gibi araçlarla işlemekteyken direnç temelli örtük din ise ana karakter Montag'ın dönüşümüyle başlayan, bilgiye ve hafızaya dayalı direnişi temsil etmektedir. Aşağıdaki bulgular bölümünde bu ikili yapının romanın olay örgüsü ve karakter gelişimi içinde nasıl şekillendiği Bailey'nin kuramı çerçevesi ışığında ayrıntılı olarak ortaya konacaktır. Bu analiz, yalnızca tematik bir okuma değil aynı zamanda dini işlevlerin seküler bağlamlarda nasıl dönüşerek varlığını sürdürdüğüne dair diyalektik bir çözümleme sunmayı hedeflemektedir.

3.1. Adanmışlık

Bailey'nin adanmışlık (*commitment*) kavramı, bireyin duygu, davranış ve değerlerinde süreklilik arz eden derin yönelimlerini ifade etmekte ve özellikle seküler bağlamda din benzeri işlevler gören bağlılıkların analizinde merkezi bir rol oynamaktadır.⁶⁶ *Fahrenheit 451*'de bu rolleri yerine getiren iki temel yapı bulunmaktadır; birincisi baskıcı örtük dini örnekleyen sistem ideolojisine bağlılığı gösteren kitap yakma pratiği olup diğeri ise direnç temelli örtük dini temsil eden bilgiye, hakikate ve kültürel hafızayı korumaya adanmışlıktır.

Fahrenheit 451'de dışarıdan ilk bakışta seküler bir toplumdan söz edilmekle birlikte anlatılan birtakım hadiseler dini çerçevede yorumlanabilmektedir. Başkahraman Montag'ın "Yakmak bir zevkti" ⁶⁷ ifadesi, onun bu sisteme yönelik duygusal ve eyleme düzeyde adanmışlık geliştirdiğini örneklemektedir. Bu da sistemin cehalette huzur vardır şeklinde özetlenebilecek ideolojisine yalnızca fikri düzeyde değil aynı zamanda ritüelistik bir haz ile de bağlandığını göstermektedir. Bu anlatılanlar örtük din çerçevesinde seküler bir yapı içinde dinin nasıl işlevselleştiğini somutlaştırmaktadır.

Montag'ın bu bireysel adanmışlığı toplumun geri kalanı için de geçerlidir. Nitekim romanda kitaplar huzursuzluk, eşitsizlik ve tehdit kaynağı olarak kodlanarak toplumsal düzeyde kitap karşıtlığı benimsenmektedir.⁶⁸ Bu bağlamda romanda yer verilen kitap yakma eylemi, sistemin örtük dininin temel ritüeline dönüşür. Şöyle ki kitaplar, bireylere seçim yapma, sorgulama ve anlam arayışı olanağı tanıdıkları için bastırılması gereken tehlikeli unsurlar olarak belirlenmektedir.⁶⁹ Bahsedilen seküler sistem içindeki dini unsurlar da şu şekilde ortaya çıkmaktadır. Öncelikle felsefe, tarih ve sosyoloji gibi alanlar "kaypak" ilan edilerek yasaklanmasıyla toplum eleştirel düşünceden uzaklaştırılmakta⁷⁰; sonrasında bireyler hız, tüketim ve yüzeysel eğlenceyle meşgul edilerek yapay bir mutlulukla çerçevelenmiş gibi⁷¹ ve nihayet bütün sorunları ortadan kaldıran ateş "antibiyotik, estetik ve pratik" bir çözüm olarak sunulmaktadır.⁷² Dolayısıyla romanın başlangıcında Montag, bu seküler inanç düzeninin tipik bir

⁶⁶ Bailey, "The Concept of Implicit Religion", 273.

⁶⁷ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 23.

⁶⁸ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 73-83.

⁶⁹ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 81-82.

⁷⁰ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 82.

⁷¹ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 83-85.

⁷² Bradbury, *Fahrenheit 451*, 141.

inananı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte taraftan Montag'ın sisteme ve kitap yakma pratiğine olan sorgusuz adanmışlığı, bir dizi kritik karşılaşma ile sarsılmaya başlar. Örneğin Montag'ın Clarisse ile yaptığı sohbetler,⁷³ onun içsel tatminsizliğini ilk kez yüzeye çıkarır ve “Mutlu musun?” sorusuyla başlayan varoluşsal sorgulama sürecini tetikler. Ardından kitapları uğruna kendini ateşe veren yaşlı kadının trajik sonu,⁷⁴ Montag'ın zihninde yakmanın anlamının kökten sorgulamasına yol açar. Bu dönüm noktaları, onun ilk kitabı gizlice almasıyla⁷⁵ somutlaşan bir kopuşla neticelenir. Bahsedilen sorgulama süreci, onun eski İngilizce profesörü Faber ile kurduğu temasta⁷⁶ derinlik kazanır ve yön değiştirir. Faber ile yaptığı görüşmeler ve kitapların doğası üzerine olan tartışmalar,⁷⁷ Montag'da cehalette huzur vardır ilkesine yönelik adanmışlığının yerini bilgi ve hakikat arayışına bırakmasında katalizör işlevi görür. Faber'in, kitapların “yaşamın yüzündeki gözenekleri” ortaya çıkardığına dair metaforu, Montag için yeni bir anlam haritası çizer. Bu husus toplumun yüzeysel ve gözeneksiz balmumuyla kaplı yüzeyle temsiline aksine kitaplarla kurulan karmaşık, pürüzlü ve otantik bir gerçekliğe açılan kapılar ile tasvir edilebilir.⁷⁸ Bu düşünsel süreç Montag'ın yeni adanmışlık odağının artık yakmak değil, anlamak ve korumak olduğunu göstermektedir. Böylece kör bir ideolojik sadakatten, eleştirel bilgiye ve hakikate dayalı arayışa doğru radikal bir dönüşüm başlamış olur.

Romanın final bölümü, Montag'ın adanmışlığının nihai ve kalıcı bir forma kavuştuğu sahnelerle örülüdür. Eşi Mildred'in onu ihbar etmesi⁷⁹, kendi evinin yakılması⁸⁰ ve itfaiye Şefi Beatty'yi öldürmek zorunda kalması⁸¹ yalnızca fiziksel bir kaçış değil aynı zamanda eski kimliğine ve bağlılıklarına dair kesin bir kopuşa ve yeni arayışlara neden olmuştur. Bu arayış onun Kitap İnsanları topluluğuyla buluşmasıyla⁸² nihai amacına kavuşmaktadır. Granger'ın liderliğindeki bu topluluk, bilgiyi ezberleyerek bedenlerinde taşımakta ve geleceğe aktarma misyonu etrafında kenetlenmektedir. Granger'ın “Herkes öldüğü zaman geride bir şey bırakmalı...”⁸³ şeklindeki öğretisi, Montag'ın yeni adanmışlık anlayışını şekillendirir: amaç artık yok etmek değil, iz bırakmak ve aktarmaktır. Bu Montag'ın zihninde taşıdığı Vahiy Kitabı'ndan bir dizeyle daha da anlam kazanır: “Ve nehrin her iki kıyısında da... bir hayat ağacı vardı... ve bu ağacın yaprakları uluslara şifa vermek içindi”.⁸⁴ Bu imge, bilginin iyileştirici ve yeniden yapılandırıcı gücünü vurgulayarak Montag'ın benimsediği yeni adanmışlık hissini kutsal bir çağrıyla bütünleştirmektedir.

Görüldüğü üzere Montag'ın karakter yolculuğu, Bailey'nin adanmışlık kavramının doğasını somutlaştırmaktadır. Montag'ın sistemin cehalette huzur vardır ilkesine dayalı kitap yakma ritüelleriyle görünür olan baskıcı örtük dinden bilgiye, hakikate ve kültürel hafızayı korumaya adanmışlığın direnç temelli örtük dine dönüşümünü içeren bu süreç, yeni bir anlam ve bağlılık sisteminin inşasını temsil etmektedir. Zira Bailey'nin de vurguladığı gibi sistemin

⁷³ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 25-30.

⁷⁴ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 56-60.

⁷⁵ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 58.

⁷⁶ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 96.

⁷⁷ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 96-103.

⁷⁸ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 105-107.

⁷⁹ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 140.

⁸⁰ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 141-143.

⁸¹ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 145.

⁸² Bradbury, *Fahrenheit 451*, 173.

⁸³ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 184.

⁸⁴ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 193.

pratikleri, bireylerin gerçek bağılıklarını ve temel insani motivasyonlarını görünür kılar.⁸⁵ Montag'ın başlangıçtaki konumu, örtük dinin adanmışlık boyutunun salt bireysel bir tercih olmayıp aynı zamanda toplumsal ritüel ve ideolojik çerçeve içinde anlam kazandığını ortaya çıkarmaktadır.

Özetle Montag'ın içinde bulunduğu anlam boşluğu, daha sonra yaşayacağı köklü dönüşümün ve adanmışlığının yeniden yapılanmasının zeminini oluşturur. Montag'ın dönüşümü, Bailey'nin örtük din teorisinde tanımladığı adanmışlık unsurunun temel özellikleriyle uyum içindedir. Bailey'e göre adanmışlıklar, çoğunlukla bilinçli tercihlerden ziyade kişinin deneyimleriyle şekillenen derin yönelimlerden oluşmakta, zaman içinde değişebilmekte veya yeniden kurulabilmektedir.⁸⁶ Nitekim Montag'ın sistemden, ateşten ve yüzeysel hazdan bilgiye, hakikate ve huzura uzanan yolculuğu, adanmışlıkların nasıl radikal bir şekilde dönüşebileceğini güçlü bir şekilde gözler önüne sermektedir.

3.2. Bütünleştirici Odaklar

Bailey'nin örtük din kuramında bütünleştirici odaklar, bireylerin kimliklerini şekillendiren, eylemlerini anlamlandıran ve kolektif bir yönelim sağlayan sosyal yapılar veya sembollerdir.⁸⁷ *Fahrenheit 451*'de bu işlevi gören iki temel yapı ile karşılaşılmalıdır; birincisi baskıcı örtük dini örnekleyen itfaiye teşkilatı ve interaktif televizyon iken diğeri ise direnç temelli örtük dini temsil eden bilgi cemaatidir.

Romandaki itfaiye teşkilatı, sistemin benimsediği ideolojinin toplumsal düzeyde meşrulaştırılmasında ve bu ideolojiye kolektif yönelimin sağlanmasında bütünleştirici odak işlevi görür. Kurumun katı prosedürlerini oluşturan – “alarm verilince hızla harekete geçin”, “yangını bir an önce başlatın”, “her şeyi yakın”, “derhal itfaiye binasına dönüp rapor verin” ve “başka alarmlar için hazır bekleyin”⁸⁸– gibi komutlar disipline edilmiş bir ideolojinin adımları olarak anlaşılabilmektedir. Bu komutlara dayalı olarak ortaya çıkan pratikler aracılığıyla itfaiyeciler, devletin baskı aygıtının bir uzantısı haline gelir.⁸⁹ Nitekim itfaiye teşkilatının görevleri; kitap yasağını uygulamak, eleştirel düşüncüyü ve tarihsel bilgiyi içeren her türlü yazılı materyali tespit etmek, yakmak ve bu suçu işleyenleri yargılamak hatta infaz etmektir. Onların nihai misyonları ise toplumun talep ettiği yüzeysel mutluluk ve sükûneti cehalette huzur vardır ilkesi doğrultusunda korumaktır. Dolayısıyla itfaiyeciler, bilgisizliği mutluluk olarak sunan statükoyu sürdürmek için bilgiyi, tarihi ve bireysel iradeyi sistematik olarak ortadan kaldıran bir mekanizmanın faili konumundadır.⁹⁰ Bu yönüyle itfaiye teşkilatı, Bailey'nin bütünleştirici odak tanımına uygun olarak yalnızca fiziksel bir kurum değil aynı zamanda toplumsal kimlik, davranış ve normları tek bir ideolojik eksenle birleştiren sembolik bir merkezdir.

Diğer yandan interaktif televizyonun da yaygın, nüfuz edici ve gündelik hayatın dokusuna işleyen etkisiyle bütünleştirici odak işlevi gördüğü söylenebilir. Örneğin Montag'ın eşi Mildred, neredeyse tüm zamanını geçirdiği “TV odaları”⁹¹ aracılığıyla ekrandaki karakterleri ailesi olarak

⁸⁵ Jeff Astley, “Afterword: Some Reflections on Implicit Religion and Ordinary Theology”, *Mental Health, Religion & Culture* 16/9 (2013), 975.

⁸⁶ Bailey, “The Concept of Implicit Religion”, 273; Porter, “Implicit Religion in Popular Culture”, 278.

⁸⁷ Bailey, *Implicit Religion in Contemporary Society*, 8.

⁸⁸ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 55.

⁸⁹ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 79-80.

⁹⁰ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 80.

⁹¹ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 65-70.

içselleştirmektedir.⁹² Mildred figürü, gerçek toplumsal ilişkilerin yerini sanal bir cemaate yönelen duygusal ve kimlik temelli aidiyetin aldığını gösteren çarpıcı bir örnek sunmaktadır. Bu araç, bireyleri sürekli akış halindeki yapay bir aile ve olaylarla meşgul ederek gerçek insani ilişkilerden ve içsel sorgulamalardan koparır. Bu süreçte televizyon, salt bir eğlence teknolojisi olmanın ötesine geçerek tüketimi, düşünsel ataleti ve pasifliği oluşturmaktadır. Bu bakımdan interaktif televizyon, toplumsal düzeyde anlam, aidiyet ve gerçeklik algısını yeniden üreten bir araca dönüşmektedir. Böylece fiziksel bir mekânın ötesinde duygusal olarak yüklü; ancak entelektüel olarak anlam arayışına imkân vermeyen bir deneyim alanı içinde yeni ritüellere alan açılmaktadır. Bu işleviyle televizyon, itfaiye teşkilatının baskısını tamamlayan daha dolaylı; ancak en az onun kadar etkili bir bütünleştirici odak oluşturur.

Bununla beraber direnç temelli örtük din temasını gösteren örneklerden de bahsetmek uygun olacaktır. İlk olarak Montag'ın Faber ile kurduğu ilişkinin baskıcı sisteme karşı alternatif bir mikro-cemaat oluşturma çabasından söz edilebilir. Şöyle ki iki karakter arasındaki bağ, Montag'ın sakladığı Kitab-ı Mukaddes'i Faber'e göstermesiyle başlar.⁹³ Sonrasında aralarında oluşan güven dolayısıyla etkileşimleri Faber'in geliştirdiği minik kulaklık ile sürekli hale gelmektedir. Bu iletişim hattı Faber'in Montag'a gerçek zamanlı rehberlik etmesini ve sistemin içine bilgi taşıyıp çıkarmasını sağlamaktadır.⁹⁴ Başka bir ifadeyle Faber'in, "Montag artı Faber"⁹⁵ şeklinde formüle ettiği bu birliktelik, iletişim teknolojisi aracılığıyla daha da derinleşmektedir. Bu araç, aralarındaki fiziksel ayrılığı aşarak ortak bir zihinsel ve stratejik alanda buluşmalarına imkân sağlamaktadır.

Yukarıda bahsedilen Faber ile kurulan mikro-cemaat, yalnızca duygusal veya entelektüel bir dayanışmanın ötesine geçerek kitapları çoğaltmak, kültürel bellek inşa etmek ve "itfaiye teşkilatını sabote etmek" gibi somut taktikler geliştirmeyi de içermektedir.⁹⁶ Görüldüğü üzere bu ilişki bilgiye ve hakikate kolektif bir adanmışlık etrafında şekillenir ve birleştirici rol üstlenir. Bu yönüyle bu mikro-cemaat, devletin dayattığı bütünleştirici odaklara (itfaiye, televizyon) karşı, direnç temelli ve alternatif bir örtük dinin ilk örgütlü çekirdeğini oluşturmaktadır. Ayrıca Faber'in yönlendirmesiyle Kitap İnsanları ile tanışan Montag,⁹⁷ bilgiyi ve kolektif hafızayı korumayı amaç edinen daha geniş ve örgütlü bir cemaatin parçası olur. Topluluğun temel pratikleri her bir üyenin bir kitabı ezberlemesi, bu ezberlenmiş metni bir kutsal emanet gibi zihninde ve bedeninde taşıması, ardından kitabı yakmasından oluşmaktadır. Ayrıca ateş başında toplanma ve sessizce ezber tekrarlama gibi ritüeller⁹⁸ de bilgiyi koruma eylemini kolektif bir ayine çevirmektedir.

Bununla birlikte bu topluluğun yalnızca örtük dini unsurlar taşıdığı düşünülmemelidir, zira birtakım görünür geleneksel dini temalar da taşımaktadır. Örneğin cemaatte Matta, Markos, Luka ve Yuhanna isimlerini taşıyan kişiler bulunmakta ve bunlar İncilleri ezberlemektedir.⁹⁹ Bu durum Hıristiyanlıktaki havari figürlerini ve kutsal metinleri çağrıştıran topluluğun bilgiye yönelik adanmışlığını dini boyuta taşımaktadır. Diğer bir örnek ise romanın sonunda şehrin bombalanmasında bulunmaktadır.¹⁰⁰ Bundan sonra cemaatin üyeleri yepyeni bir anlam ve görev

⁹² Bradbury, *Fahrenheit 451*, 82.

⁹³ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 97, 104

⁹⁴ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 113-126.

⁹⁵ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 126.

⁹⁶ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 108.

⁹⁷ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 173.

⁹⁸ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 173-182.

⁹⁹ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 177-179.

¹⁰⁰ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 184.

yüklenirler. Onlar artık yıkıntılar üzerinden yeni bir toplumsal düzen inşa edecek ve ezberledikleri metinleri gelecek nesillere aktaracaklardır. Bu haliyle Kitap İnsanları üyelerinin baskıcı sistemin itfaiye ve interaktif televizyon araçlarına karşı bilgiyi kutsal sayan ve yeni bir gelecek umudu taşıyan alternatif ve direnç temelli bir bütünleştirici odağa dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi *Fahrenheit 451*, Bailey'nin bütünleştirici odaklar kavramını somutlayan ikili bir yapı sunmaktadır. Bir tarafta devletin cehalette huzur vardır ilkesini itfaiye teşkilatı ve interaktif televizyon ile toplumsal pratiğe dönüştüren eleştirel düşünceyi sistematik olarak pasifleştiren baskıcı örtük din yer alırken diğer tarafta ise bilgiye ve hakikate kolektif bir bağlılığa dayanan Kitap İnsanları topluluğu etrafında örgütlenen direnç temelli örtük din bulunmaktadır. Bu karşıt odaklar, yalnızca Montag'ın dönüşümünün ana hatlarını çizmekle kalmaz aynı zamanda distopik bir evrende anlam, aidiyet ve topluluk inşası gibi geleneksel dini işlevlerin, seküler görünümlü yapılar aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini de gösterir. Böylece roman, Bailey'nin kuramsal çerçevesini doğrular nitelikte, dinin biçim değiştirerek varlığını örtük biçimde sürdürdüğüne dair güçlü bir edebi kanıt olarak görülebilmektedir.

3.3. Yoğun Kaygılar-Yaygın Etkiler

Örtük dinin üçüncü temel unsurunu yoğun kaygılar-yaygın etkiler ilkesi oluşturmaktadır. Bailey'in belirttiği bu ilke, bağlılıkların geçici bir tercih olmadığı aksine bireyin yaşamının bütününe biçimlendiren, eylemlere ve toplumsal ilişkilere yön veren derin inanç ve yönelimleri kapsar.¹⁰¹ Romanda bu ilke, Montag'ın yaşamındaki iki temel ve zıt kaygı eksenini üzerinden belirginleşir. Bunların ilki sistemle çatışmamak ve düzenin devamlılığı kaygısı iken diğeri anlamsızlık ve hakikate ulaşmak kaygısıdır.

İlk olarak Montag'ın yoğun kaygısı, sistemin dayattığı şekilde düşünmemek, hatırlamamak ve sorgulamamak üzerine kuruludur; bu kaygı onu kitap yakma pratiğine yönlendirir ve itfaiye teşkilatına bağlı kılar. İkinci olarak ise McClellan'ın "Mutlu musun?"¹⁰² sorusuyla başlayan Montag'ın anlamsızlık ve hakikati ulaşma kaygısıdır. O ana kadar görevine ve toplumsal normlara adanmış bir itfaiyeci olarak kendini tanımlayan Montag, bu basit soru karşısında derin bir içsel boşluğun farkına varır. Otomatik bir şekilde "Elbette mutluyum" yanıtını verse de¹⁰³ eve döndüğünde gerçekte mutlu olmadığını itiraf etmek zorunda kalır.¹⁰⁴ Bu an onun kendisine, mesleğine ve içinde yaşadığı sisteme dair sorgulamalarının başlangıç noktasıdır. Bu sorgulamalar, kitapları uğruna kendini ateşe veren yaşlı kadının trajik sonuna tanıklık etmesiyle daha da derinleşir.¹⁰⁵

Diğer taraftan Faber ile aralarındaki gizli iletişim hattı,¹⁰⁶ Montag'ın davranış ve kararlarını etkilemekte ve onun itfaiyeci kimliğinden sıyrılıp hakikatin peşinden giden bir özne olarak şekillenmesini sağlamaktadır. Böylece Montag, bilgiyle keşfettiği derin anlam arayışına doğru kalıcı bir yön değişikliği yaşar ki dönüşümünün en önemli adımlarından birisini bu iletişim hattı oluşturur. Faber'in sunduğu bilgi ve eleştirel yorumlar, Montag'ın kaygısını salt bir şüpheden aktif bir hakikat arayışına dönüştürür.¹⁰⁷ Faber'in kitapların niteliğine, hazmetmek için gerekli

¹⁰¹ Bailey, *Implicit Religion in Contemporary Society*, 181.

¹⁰² Bradbury, *Fahrenheit 451*, 29.

¹⁰³ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 30.

¹⁰⁴ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 32.

¹⁰⁵ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 56-60.

¹⁰⁶ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 113.

¹⁰⁷ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 105-126.

zamana ve bilginin etkilerine dair açıklamaları¹⁰⁸, Montag'ın yaşamına yaygın etki olarak sirayet eder; artık o, yalnızca bir itfaiyeci değil, düzenin dayattığı yanlısamaların ardındaki gerçeği sorgulayandır.

Bununla birlikte Montag'ın Kitap İnsanları topluluğuyla karşılaşması¹⁰⁹ Bailey'nin yoğun kaygılar-yaygın etkiler ilkesinin doruğa ulaştığı noktadır. Bu karşılaşma, onun hakikate ulaşma kaygısını kalıcı bir kolektif sorumluluğa dönüştüren eşiği temsil eder. Şöyle ki Faber ile başlayan anlam arayışı, Granger'ın "Her birimiz bir kitabız; sen hangisisin?" sorusuyla kişisel bir kaygıdan ortak bir amaca evrilir.¹¹⁰ Burada Montag'ın kendini temsil eden Ecclesiastes kitabını seçip onu ezberlemesinde cemaate girişi temsil eden bir ritüeli bulmak mümkündür. Bunun yanında Granger'ın "Biz kitapları içimize aldık; artık yakılamayız" ifadesi¹¹¹, bilginin artık fiziksel yıkımdan bağımsız, bireyin hafızasında ve topluluk bağında güvence altına alındığını gösterir. Ayrıca şehrin bombalanması sonrasında Granger'ın eklediği "İnsanlar küllerin içinden yeniden başlar, önemli olan yeniden başladığında elinde ne olduğudur" sözleri¹¹² ise bu topluluğun yalnızca bir koruyucu değil aynı zamanda yeni bir medeniyet inşasının potansiyel taşıyıcısı olduğunu da vurgulamaktadır. Böylece Montag'ın hakikat arayışı, Kitap İnsanları topluluğu aracılığıyla bireysel davranışların, toplumsal rollerin ve gelecek tasavvurunun nasıl şekillendiğini göstererek Bailey'nin yaygın etkiler kavramının somut bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Montag'ın yaşamındaki yoğun kaygıların seyri, Bailey'nin kuramsal çerçevesini örneklemektedir. Şöyle ki Clarisse, yaşlı kadın ve Faber ile kurulan temaslar Montag'ın sistemin devamlığına odaklanan kaygısı Clarisse, yaşlı kadın ve Faber ile kurulan temaslar neticesinde hakikat arayışına dönüşmektedir. Nihayet Kitap İnsanları topluluğu ise bu dönüşmüş kaygıyı kalıcı kolektif bir eyleme ve toplumsal yeniden inşa umuduna dönüştürerek yoğun kaygılar-yaygın etkiler oluşturduğunu göstermektedir. Böylece roman, dini işlevlerin seküler bir distopyada iki zıt kutup üzerinden biri baskıcı diğeri direnen olmak üzere nasıl yeniden üretildiğine dair bir analiz sunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, *Fahrenheit 451* romanının Bailey'nin örtük din kuramı çerçevesinde incelemiştir. Araştırmanın birinci sorusu bağlamında bulgular, adanmışlık, bütünleştirici odaklar ve yoğun kaygılar-yaygın etkiler gibi dinin işlevsel boyutlarının seküler bir distopik düzende farklı biçimlerde yeniden ortaya çıktığını ortaya koymaktadır. Bu boyutların romanda tek bir yapı içinde değil, birbirine karşıt iki örtük din biçimi olarak belirdiği görülmektedir: baskıcı örtük din ve direnç temelli örtük din. Bu yönüyle roman, örtük dinin yalnızca aidiyet ve anlam üretimiyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda ideolojik kontrol ve direniş süreçlerinde de işlev gören bir yapı olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın ikinci sorusu açısından bakıldığında, romandaki karakterler, kurumlar, metinler ve topluluklar seküler bağlamda kurumsal dinlerin anlam, aidiyet ve cemaat oluşturma işlevlerinin seküler bir distopyada yeniden üretildiği görülmektedir. İtfaiye teşkilatı ve interaktif televizyon, bireyleri ortak bir anlam ve düzen etrafında birleştiren bütünleştirici odaklar olarak işlev görürken, kitap yakma pratiği ritüel niteliğiyle dikkat çekmektedir. Buna karşılık Montag,

¹⁰⁸ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 107.

¹⁰⁹ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 173.

¹¹⁰ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 178.

¹¹¹ Bradbury, *Fahrenheit 451*, 179.

¹¹² Bradbury, *Fahrenheit 451*, 191.

Faber ve Kitap İnsanları topluluğu, bilgiye, hakikate ve kültürel hafızaya dayalı alternatif bir anlam, bağlılık ve cemaat biçimi üretmektedir. Roman bu yönüyle, dinî işlevlerin yalnızca kurumsal dinle sınırlı olmadığını, seküler görünen yapılar içinde de ortaya çıkabildiğini göstermektedir.

Araştırmanın üçüncü sorusu açısından değerlendirildiğinde, çalışma sekülerleşme kuramına iki düzeyde katkı sunmaktadır. Teorik düzeyde bulgular, klasik sekülerleşme tezinin öne sürdüğü gibi dinin modern toplumlarda tamamen ortadan kalkmadığını; aksine işlevsel olarak dönüşerek varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu durum, Casanova ile Inglehart ve Baker'in de dikkat çektiği üzere, dinin toplumsal işlevlerinin bütünüyle kaybolmadığına, bu işlevlerin seküler ideolojiler, gündelik pratikler ve kültürel anlatılar içinde yeniden üretilebildiğine işaret etmektedir. Ayrıca çalışma, Bellah'ın sivil din ve Luckmann'ın görünmez din kavramsallaştırmalarında vurgulanan dönüşüme somut bir örnek sunmaktadır. Ampirik düzeyde ise bu dönüşümün distopik bir anlatı içinde belirgin örüntüler üzerinden izlenebileceği ortaya konmaktadır. Bu bağlamda *Fahrenheit 451*, dinin anlam üretme, aidiyet oluşturma, toplumsal kontrol sağlama ve belirsizlikle başa çıkma gibi temel işlevlerinin seküler bir distopik evrende yeniden yapılandığını gösteren bir örnek olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmanın bulguları, bilim kurgu metinlerinde dini motiflerin kullanımını işaret eden araştırmalarla da örtüşmektedir. Örneğin Geraci'nin popüler kültürde dini işlevlerin dönüşerek varlığını sürdürdüğüne ilişkin saptaması,¹¹³ *Fahrenheit 451*'deki örtük din temalarını destekler niteliktedir. Benzer şekilde Cusack'ın bilim kurguyu modern mitoloji üretme kapasitesiyle okuma önerisi de *Fahrenheit 451*'in kıyamet ve yeniden doğuş temalarını seküler bir eskatoloji olarak yorumlama imkânı sunar.¹¹⁴

Bununla beraber çalışma, din sosyolojisi literatürüne kavramsal ve metodolojik katkılar da sunmaktadır. İlk olarak bu alanın ampirik sınırlarını genişletme iddiası taşımaktadır. Zira Bilim kurgu edebiyatı ve popüler kültür metinlerinin dini işlevler bağlamında analiz edilebileceğini göstermektedir.¹¹⁵ İkinci olarak Bailey'nin örtük din teorisinin geçerliliğini ve uygulanabilirliğini desteklemektedir. Bahsedilen kuram, 1950'lerin distopik bir romanı gibi farklı bir bağlamda dahi açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.¹¹⁶ Üçüncü olarak ise dinin görünürlüğünün azaldığı, sekülerleşmenin arttığı söylemine farklı bir bakış sunmaktadır. Şöyle ki dinin dönüşerek seküler alanlarda varlığını sürdürdüğü, bir edebi metin üzerinden ortaya çıkarılmaktadır.¹¹⁷ Bu haliyle araştırma, din sosyolojisi literatüründe özgün bir örnek teşkil etmektedir.

Çalışmanın bahsedilen katkılarına karşın bazı sınırlılıkları da mevcuttur. İncelenen romanın farklı uyarlamaları (film, radyo oyunu, grafik roman) çalışma kapsamına alınmamıştır. Ayrıca dönemin tarihî-kültürel bağlamı da çalışmanın analizine dahil edilmemiştir. Bu nedenle örtük din göstergelerinin sosyo-tarihsel çeşitliliği tam olarak yansıtılamamıştır. Yöntemsel olarak ise çalışma, anlatı analizi ve tematik analiz ile sınırlıdır. Bu nedenle okuyucu deneyimleri, metinlerin alımlanma süreçleri ve popüler kültürün toplumsal etkileri gibi boyutlar kapsam dışı kalmıştır.

Görüldüğü üzere Bradbury'nin *Fahrenheit 451* adlı romanının Bailey'nin örtük din kuramı

¹¹³ Geraci, "A Novel Society", 418.

¹¹⁴ Carole M. Cusack, *Invented Religions: Imagination, Fiction and Faith* (London: Routledge, 2010), 5.

¹¹⁵ Porter, "Implicit Religion in Popular Culture", 279.

¹¹⁶ Bailey, *Implicit Religion in Contemporary Society*, 266.

¹¹⁷ Geraci, "A Novel Society", 425.

çerçevesinde incelenmesi, dinin seküler bağlamlarda dahi işlevsel olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Roman, bir yandan cehalette huzur vardır ilkesine dayalı baskıcı bir örtük din formunu diğer yandan bilgiye ve kültürel hafızaya adanmış direnç temelli bir örtük dini aynı kurgusal evrende temsil ederek dini olanın iki karşıt kutupta nasıl yeniden üretilebildiğini ortaya koymaktadır. Bahsedilen bulgular, sekülerleşmenin dinin toplumsal hayattan tümüyle çekilmesi değil biçim değiştirerek varlığını sürdürmesi anlamına geldiğine işaret eden kuramsal yaklaşımları desteklemektedir. Böylece araştırma, örtük din yaklaşımının yalnızca kuramsal bir kavram değil seküler anlatıların çözümlemesinde uygulanabilir bir analiz aracı olduğunu göstererek sekülerleşme tartışmalarına yöntem bakımından bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca çalışma, din sosyolojisi araştırmalarının popüler kültür ve edebiyat gibi alanlarla ilişkilendirilerek zenginleştirilebileceğini göstermekte; bu yönüyle disiplinler arası çalışmalara yönelen sosyal bilimciler için bir çerçeve sunmaktadır.

Kaynakça

- Astley, Jeff. "Afterword: Some Reflections on Implicit Religion and Ordinary Theology". *Mental Health, Religion & Culture* 16/9 (2013), 975-978. <https://doi.org/10.1080/13674676.2013.816099>.
- Attfield, D. G. "Implicit Religion". *British Journal of Religious Education* 7/1 (1984), 8-13. <https://doi.org/10.1080/0141620840070103>.
- Bailey, Edward I. *Implicit Religion in Contemporary Society: An Introduction*. Middlesex: Middlesex University Press, 1998.
- Bailey, Edward I. "The Concept of Implicit Religion". *Implicit Religion* 13/3 (2010), 269-278. <https://doi.org/10.1558/imre.v13i3.269>.
- Bailey, Edward I. "Religion and Implicit Religion: Which Is the Analogy?". *Modern Believing* 38/2 (1997), 30-36. <https://doi.org/10.3828/MB.38.2.30>.
- Bailey, Edward I. *Implicit Religion in Contemporary Society*. Kampen: Kok Pharos, 1997.
- Bellah, Robert N. "Civil Religion in America". *Daedalus* 96/1 (1988), 97-118.
- Benson, Phil. "Narrative Inquiry in Applied Linguistic Research". *Annual Review of Applied Linguistics*. 34/1 (2014), 154-170.
- Bradbury, Ray. *Fahrenheit 451*. çev. Dost Körpe. İstanbul: İthaki Yayınları, 35. Basım, 2025.
- Clark, Stephen R.L. "Science Fiction and Religion". *A Companion to Science Fiction*. ed. Seed David. 95-111. Oxford: Blackwell Publishing, 2005.
- Connelly, F. Michael- Clandinin, D. Jean. "Stories of Experience and Narrative Inquiry". *Educational Researcher* 19/5 (1990), 2-14. <https://doi.org/10.3102/0013189x019005002>.
- Creswell, John W. "Beş Nitel Araştırma Yaklaşımı". çev. Miraç Aydın. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. ed. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. 69-76. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2013.
- Cusack, Carole M. *Invented Religions: Imagination, Fiction and Faith*. London: Routledge, 2010.
- Dutton, Edward. "Cultural Uniqueness and Implicit Religion". *Implicit Religion* 13/2 (2010), 173-194. <https://doi.org/10.1558/imre.v13i2.173>.

- Dutton, Edward. "Culture Shock as Implicit Religion in the Romantic Tradition". *Implicit Religion* 14/1 (2011), 1-20. <https://doi.org/10.1558/imre.v14i1.1>.
- Francis, Leslie J. vd. "Implicit Religion, Anglican Cathedrals, and Spiritual Wellbeing: The Impact of Carol Services". *HTS Teologiese Studies / Theological Studies* 80/1 (2024), 1-9. <https://doi.org/10.4102/hts.v80i1.9049>.
- Geraci, Robert. "A Novel Society: Science Fiction Novels as Religious Actors". *Implicit Religion* 17/4 (2014), 418-431. <https://doi.org/10.1558/imre.v17i4.417>.
- Gündoğdu, Meryem. *Kur'ân-ı Kerîm, Ütopya ve Distopya'da Eğitim: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Hrotic, Steven. *Religion in Science Fiction: The Evolution of an Idea and the Extinction of a Genre*. London: Bloomsbury, 2014.
- Imfeld, Lehmann- Christina, Zoë. "The Incalculable Potency of Community". *Philosophy, Theology and the Sciences* 6/2 (2019), 148-163. <https://doi.org/10.1628/ptsc-2019-0016>.
- Imran, Muzzamel H.- Leng, Xin. "Religion and Secularism: A Critical Examination of Their Interplay in Modernity". *The Expository Times* 136/8 (2025), 338-348. <https://doi.org/10.1177/00145246241312112>.
- Korkut, Sevnur. "Geçmiş ve Gelecek Zaman Arasında Şekillenen Bir İstanbul Bilim Kurgu Eseri: Osmanlı Cadısı". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 18 (2020), 743-747. <https://doi.org/10.29000/rumelide.706557>.
- Köse, Ali. *Dinin Geleceği*. Ankara: Nobel Yayınları, 2. Basım, 2025.
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Sentez Yayınları, 7. Basım, 2012.
- Luckmann, Thomas. *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*. çev. Ali Çoşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Nir, Bina. "Biblical Narratives in Interstellar". *Journal of Religion, Film and Media* 6/1 (2020), 53-69.
- Olsson, Susanne. "The Islamic Framing in Donald Moffitt's Science Fiction Series The Mechanical Sky". *Journal of Religion and Popular Culture* 26/1 (2014), 71-92. <https://doi.org/10.3138/jrpc.26.1.71>.
- Oyman, Nihat — Macit, Mustafa, "Yeni Medyada Kutsal Gösteri: Eğlenceye Dair Dinî Sembollerin Kullanımı", *İmgelem* (Yeni Medya Çalışmaları Özel Sayısı) (2025) 27-60. <https://doi.org/10.53791/imgelem.1735542>.
- Özay, Mehmet. "Din, Sekülerleşme ve Laiklik". *Din Sosyolojisi*. ed. Kadir Canatan- Mustafa Tekin. 229-273. İstanbul: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- Porter, Jennifer. "Implicit Religion in Popular Culture: The Religious Dimensions of Fan Communities". *Implicit Religion* 12/3 (2010), 271-280. <https://doi.org/10.1558/imre.v12i3.271>.
- Riessman, Catherine Kohler- Quinney, Laura. "Narrative in Social Work: A Critical Review". *Qualitative Social Work* 4/4 (2005), 391-412. <https://doi.org/10.1177/1473325005058643>.

- Saban, Ali- Sarıçelik, Serap. "İçedönük Bir Çocuğu Anlamak: Bir Anlatı Araştırması". *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2018), 225-252. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.6c1s10m>.
- Sarı, Melek İlayda. *Türk Romanında Bilim Kurgu (1996-2019)*. İstanbul: Günce Yayınları, 2024.
- Scheibach, Michael. "Faith, Fallout, and the Future: Post-Apocalyptic Science Fiction in the Early Postwar Era". *Religions* 12/7 (2021), 1-11. <https://doi.org/10.3390/rel12070520>.
- Sosyal, Zehra Azade. *Kurgu ile Gerçek Arasında Totaliter Bir Dünya: Fahrenheit 451*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Stark, Rodney- Bainbridge, William Sims. *The Future of Religion: Secularization, Revival, and Cult Formation*. Berkeley: University of California Press, 1985.
- Sullivan, Bruce. "Fluid Selfhood, Human and Otherwise: Hindu and Buddhist Themes in Science Fiction". *Implicit Religion* 17/4 (2014), 489-508. <https://doi.org/10.1558/imre.v17i4.489>.
- Suvin, Darko. *Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre*. New Haven: Yale University Press, 1979.
- Thrall, James. *Religion and Science Fiction An Introduction*. London and New York: Routledge, 2024.
- Yıldırım, Ali- Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 12. Basım, 2011.